

Конопля В. В.,
здобувач вищої освіти
факультету службово-бойової діяльності НГУ
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Бейкун А. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення
та правоохоронної діяльності
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

АСПЕКТИ ЧИННОСТІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У ФОРМАТІ СУЧАСНИХ ВІЙН

Проблематикою дослідження сутності і змісту, принципів та дієвих форм реалізації норм міжнародного гуманітарного права у сучасних збройних конфліктах та висвітлення проблем і правових шляхів їх гуманізації та припинення займається багато вітчизняних і зарубіжних дослідників-правників і міжнародників.

Беззаперечно, що створення дієвих механізмів дотримання та реалізації норм міжнародного гуманітарного права є надзвичайно актуальним у сучасних умовах збройних конфліктів, особливо для України, яка зіштовхнулася з необхідністю давати відсіч повномасштабній агресії російської федерації. Варто врахувати, що країна-агресор застосовує увесь відомий спектр засобів збройної та іншої підривної боротьби, які охоплюються поняттям «гібридна війна». Разом з тим, слід констатувати, що переважна більшість означених засобів або прямо заборонена правом збройних конфліктів, або ще не знайшла свого нормативного позиціонування та кваліфікації.

Як відомо, міжнародне гуманітарне право покликане регулювати поведінку воюючих сторін у бік гуманізації, встановлює чіткі межі допустимих воєнних та інших дій, вибору допустимої зброї та меж її застосування, опікується безпекою цивільного населення, некомбатантів, цілісністю матеріальних об'єктів та критичної інфраструктури тощо. Водночас, право збройних конфліктів забезпечує захист прав категорії суб'єктів, які охоплюються поняттям жертв війни, у тому числі військовополонених та цивільного населення на окупованих територіях. Окреслені вище концептуальні підходи застосування норм МГП є основою для обмеження насильства та забезпечення гуманності навіть у найжорстокіших умовах війни. Загалом, як підкреслює А. В. Замрига, право збройних конфліктів охоплює ті норми міжнародного права, що встановлюють

мінімальні стандарти гуманності, яких необхідно дотримуватися у будь-якій ситуації збройних конфліктів [1].

Актуальність же нашого дослідження зумовлена необхідністю посилення ефективності норм права збройних конфліктів у контексті сучасних викликів, пов'язаних зі збройною боротьбою нашої держави проти країни-агресора та постійних і системних порушень з боку останньої норм і принципів «права війни».

Дослідженнями проблематики дієвості міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів займалися багато вчених-правників, погляди і концепти яких були враховані у процесі нашої роботи, зокрема, таких як: Владишевська В. В., Гнатовський М. М., Градиська Ю. В., Грушко М. В., Замрига А. В., Кориневич А. О., Короткий Т. Р., Лисик В. М., Мартиневич А. В., Паніфілов О. Ю., Поєдинок О. Р., Сенаторова О. В., Стратонов В. М., Усманов Ю. І., Хендель Н. В., Цевух А. І., Чалапко В. В., Якимчук М. Ю., Ярмакі В. Х. та інші.

Отже, варто, як вбачається, насамперед окреслити питання дотримання принципів міжнародного гуманітарного права, що є надзвичайно актуальним для України, зокрема, у контексті як восьмирічного «гібридного» збройного конфлікту на Сході країни, так і з 24 лютого 2022 року – повномасштабної війни з російською федерацією.

Термін «міжнародне гуманітарне право» був уперше запропонований Жаном Пікте і закріплений під час Женевської дипломатичної конференції 1974–1977 років. На відміну від основних принципів міжнародного права, які спрямовані на забезпечення мирного співіснування, принципи МГП регулюють поведінку сторін у збройних конфліктах і встановлюють правила ведення воєнних дій [2, с. 17].

Взагалі, у наукових працях міжнародників існує чимало класифікацій і концептуальних визначень та узагальнень тих чи інших принципів права збройних конфліктів. Так, дослідник О. В. Сенаторова виділяє ключовий принцип МГП – розрізнення між комбатантами та цивільним населенням, що обмежує коло осіб, які можуть бути легітимними цілями. Науковець додатково окреслює принципи: гуманності, обмеження засобів і методів ведення війни, захист прав учасників конфліктів та цивільного населення, а також повагу до нейтралітету [3, с. 62].

Загалом, більш-менш узагальнено можна констатувати, що основними принципами міжнародного гуманітарного права визнаються:

- принцип розрізнення: чітке відокремлення цивільних осіб і об'єктів від воєнних цілей;
- принцип пропорційності: заборона дій, які завдають непропорційної шкоди цивільному населенню порівняно з очікуваною військовою перевагою;
- принцип обережності: зобов'язання вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди цивільним особам та цивільним об'єктам;
- принцип гуманності, який забороняє використання зброї, що спричиняє зайві страждання або шкоду мирному населенню;

- принцип вжиття запобіжних заходів: зменшення небезпеки для цивільного населення та об'єктів під час планування і проведення операцій;
- принцип військової необхідності: застосування лише тих заходів, які є необхідними для досягнення військової перемоги тощо.

Варто, як вбачається, зазначити, що тим чи іншим принципам і нормам права збройних конфліктів кореспондують загальнообов'язкові міжнародні правила щодо зобов'язань держав при укладенні чи ратифікації міжнародних договорів і угод з питань «права війни» чи «права миру»:

Правило наступного заперечувача: держава зобов'язана дотримуватися норм, які існували до її утворення, якщо вона ратифікувала відповідні документи.

1. Правило постійного заперечувача: держава може відмовитися дотримуватися нової норми під час її формування, якщо висловлює це чітко і послідовно [4, с. 66-67].

Разом з тим, ми бачимо, що російська федерація, ратифікувавши у свій час майже усі міжнародні договори і угоди, що складають базове підґрунтя міжнародного гуманітарного права, або, навіть, прийнявши у свій час участь у укладенні та прийнятті багатьох із них, - свідомо і системно порушує їх положення, прагнучи домогтися своїх цілей у російсько-українській війні за будь-яку ціну.

Другий акцент нашої роботи полягає у тому, що за майже півтора сторіччя розвитку міжнародного гуманітарного права було укладено низку міжнародних договорів, які забороняють надмірне застосування сили під час збройної боротьби.

У контексті забезпечення балансу між військовою необхідністю та гуманністю у збройних конфліктах, значна частина норм міжнародного гуманітарного права спрямована на регулювання ведення бойових дій. Ці норми, спрямовані на обмеження насильства під час збройного протистояння та дотримання мінімальних вимог гуманності, базуються на принципах, які забезпечують реалізацію ключової мети права збройних конфліктів. Вони належать до «права Гааги» та, переважно, містяться у IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положенні про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, ряді інших конвенцій, а також у так званому «звичаєвому» міжнародному гуманітарному праві [5; 6].

Міжнародне гуманітарне право також встановлює обмеження щодо використання методів і засобів ведення війни. Вони відображаються як у загальних принципах, так і в конкретних нормативних заборонах. Так, стаття 22 згаданого вище Положення про закони і звичаї війни на суходолі IV Гаазької конвенції 1907 року [5] проголошує, що воюючі сторони не мають необмеженого права у виборі засобів завдання шкоди супротивнику. Обмеження також стосуються заборони конкретних видів зброї, таких як: зброя масового ураження або звичайна зброя, яка завдає зайвих ушкоджень чи має невибіркову дію [6]. Ці норми слугують основою для юридичної оцінки військових дій, визначення їх відповідності міжнародному гуманітарному праву та кваліфікації порушень.

Таким чином, забезпечення балансу між військовою необхідністю та гуманністю повинно бути наріжним комнем у плануванні та здійсненні військових операцій, а також у правовій оцінці їх наслідків.

Третій акцент полягає у тому, що у міжнародному праві розрізняють дві основних понятійних категорії при необхідності (бажаності) застосування сили: *jus ad bellum* («право на війну») та *jus in bello* («право під час війни»). *Jus ad bellum* стосується права держав на застосування сили, зокрема, права на індивідуальну чи колективну самооборону, а також участі у заходах, ухвалених Радою Безпеки ООН згідно зі Статутом ООН. Ці питання належать до загального міжнародного права та права міжнародної безпеки, але не є предметом міжнародного гуманітарного права. *Jus in bello*, навпаки, регулює правила, які застосовуються під час збройного конфлікту. Воно є основним змістом МГП, спрямованим на обмеження насильства під час війни та захист тих, хто не бере участі або припинив участь у бойових діях [7, с. 267].

Четвертий акцент стосується необхідності дослідження співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Загалом, як право збройних конфліктів, так і заявлене міжнародне право прав людини мають спільну мету – захист прав і свобод людини, але їх застосування відрізняється: МГП діє виключно під час збройних конфліктів (міжнародних або неміжнародних). Міжнародне право прав людини діє у будь-який час, включаючи мирний період, але під час збройних конфліктів його дія може бути обмежена відповідно до міжнародних договорів [8, с. 206-207].

Так, стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року дозволяє державам відступати від окремих зобов'язань під час війни або іншої суспільної небезпеки, якщо такі заходи є необхідними для ситуації та не суперечать іншим міжнародним зобов'язанням [9]. Однак, ці обмеження не стосуються таких фундаментальних прав, як право на життя (крім випадків смерті під час воєнних дій) чи заборона тортур. Під час збройного конфлікту такі положення міжнародного гуманітарного права, як норми *lex specialis*, мають пріоритет над загальними нормами міжнародного права прав людини, оскільки вони адаптовані до умов війни. Водночас, як нам підкреслює М. В. Грушко, право збройних конфліктів не «витісняє» права прав людини. Ці дві галузі міжнародного права діють паралельно, але спеціальні норми міжнародного гуманітарного права мають перевагу в питаннях, пов'язаних зі збройними конфліктами. Так, щодо військовополонених застосовуються спеціальні норми МГП, тоді як норми права прав людини можуть бути (і залишатись) чинними для інших категорій населення. Попри ці відмінності, право збройних конфліктів базується на тих самих фундаментальних принципах, що й право прав людини, але перше краще пристосоване для забезпечення прав людини під час війни завдяки своїй спеціалізації та адаптованим механізмам [10, с. 86].

Отже, як вбачається, доцільно констатувати необхідність перегляду та вдосконалення норм міжнародного гуманітарного права з метою його більшої адаптації до нових форм і методів ведення збройної боротьби, особливо,

враховуючи те, що багато таких форм і методів ще не позиціоновані у правовому полі. Така «терра інкогніто» у правовому регулюванні міжнародних гуманітарних відносин, надає недобросовісним «гравцям», зокрема, країні – злочинцю російській федерації додаткові «легальні» можливості у скоєнні воєнних злочинів та злочинів проти людства.

Список використаних джерел:

1. Замрига А. В. Застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 6, 2022. 7 с.
2. Міжнародне гуманітарне право: *посібник для працівників Державної кримінально-виконавчої служби України* / Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель; за заг. ред. віцепрезидента УАМП Т. Короткого; Пенітенціарна академія України; УГСПЛ. Київ – Одеса: Фенікс, 2023. 236 с.
3. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 208 с.
4. Міжнародне гуманітарне право. *Посібник для юриста* / [М.М. Гнатівський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ – Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.
5. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 25.01.2025).
6. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#top (дата звернення 25.01.2025).
7. Мельцер Нільс. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. *Довідкове видання*. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Інформаційний бюлетень МКЧХ, листопад, 2020. 398 с.
8. Цевух А. І., Якимчук М. Ю., Градиська Ю. В. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023 р. № 75(3). С. 204-209.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 25.01.2025).
10. Міжнародне гуманітарне право: *навчально-методичний посібник* / М. В. Грушко, В. В. Музика, Т. С. Федорова, В. В. Владишевська / за ред. О.В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.